

**Õiguslik analüüs karistusõigusliku hädakaitse ja hädaseisundi rollist
põhiõiguste piiramise alusena lasteasutustes ning hoolekande- ja
tervishoiuasutustes**

Anneli Soo, Jaan Sootak

**Tartu
2015**

Sisukord

I. Sissejuhatus ...	3
II. Lähtekoht: õiguslik taust ...	3
III. Karistusõiguslik hädakaitse ja hädaseisund: üldküsimused ...	4
1. Lähtekoht: õigusvastasus (§ 27) ...	4
2. Hädakaitse (§ 28) ...	5
3. Hädaseisund (§ 29) ...	5
IV. Lasteasutused ...	6
1. Probleemi kirjeldus ...	6
2. Küsimus I.1 ...	6
3. Vastus küsimusele I.1 ...	6
4. Küsimus I.2 ...	12
5. Küsimus I.3 ...	12
6. Vastused ...	12
7. Autoritele täiendavalt esitatud küsimused ...	14
V. Hoolekande ja tervishoiuasutused ...	15
1. Probleemi kirjeldus ...	15
2. Küsimus V.1 ...	17
3. Vastus küsimusele V.1 ...	17
3.1. Hoolekande või tervishoiuasutus ...	17
3.2. Kodus või mujal väljaspool hoolekandeesutust ...	18
4. Küsimused V.2-4 ...	18
5. Vastus küsimustele V.2-4 ...	18
VI. Kokkuvõtlik kontrollskeem ...	19
1. Hädakaitse (§ 28) ...	19
2. Hädaseisund (§ 29) ...	20
Õigusaktid ...	21
Kirjandus ...	21

I. Sissejuhatus

Käesoleva analüüs on kirjutatud vastavalt Õiguskantsleri Kantselei ja autorite vahel 7.07.2014. a registreeritud töövõtulepingule registreerimisnumbriga 2-4/1420. Töö on üles ehitatud põhiliselt lepingu lisas esitatud küsimustele, arvestades mõistagi ka analüüsitava teema sisulist struktuuri ning nende käsitlemist kirjanduses ja kohtupraktikas. Anneli Soo on Tartu Ülikooli õigusteaduskonna karistusõigus lektor, PhD (õigusteaduse doktor); Jaan Sootak sama teaduskonna karistusõiguse professor, PhD (õigusteaduse kandidaat).

Analüüsi lõpus on toodud kasutatud õigusaktide ja kirjanduse loetelu. Õigusakte on kasutatud Riigi Teatajas avaldatud tervikteksti järgi, arvestades nende jõustumist (nt Karistusseadustiku uus redaktsioon jõustus 1. jaanuaril 2015. a).

II. Lähtekoht: õiguslik taust

Laiemas plaanis on analüüsi ette püstitatud küsimus märksa mahukam kui ainult karistusõigusliku hädakaitse ja hädaseisundiga piirduv. Tegemist on sisuliselt sunni kohaldamisega, mis võib leida aset erinevas vormis ja erinevate seaduste alusel. Nii on paljude rikkumiste korral võimalik kohaldada haldussundi vastava seaduse (ATTS) või PPVS alusel; seega tuleb kõne alla eelkõige järelevalve kui haldustegevuse üks vorme.¹ Ka on sunni kohaldamine ette nähtud mitmetes seadustes endas (ka käesolevas analüüsis käsitlemisele tulevates SHS-s ja PsAS-s), mida omakorda tehakse haldusmenetluse korra vastavalt HMS-le).

Tsiviilõigus tunneb hädakaitset ja hädaseisundit TsÜS §-des 140 ja 141. Vastavalt VÕS §-le 1045 lg 2 p 3 on hädakaitse ja hädaseisund kahju tekitamise õigusvastasust välistavad asjaolud. Tegemist on erandjuhtudega, mil üksikisik võib oma õiguste kaitseks ise välja astuda – nt kui tsiviilõiguslikke kohustusi ei täideta vabatahtlikult või kui õiguste realiseerimine ei ole võimalik ka riigi sunniaparaadi (kohtu või täituri) abil.² Tsiviilõiguslikus kirjanduses tunnustatakse, et hädakaitse doktriin tervikuna ei ole eraõiguses välja kujunenud, mistõttu selle instituudi kohaldamisel tuleb abiks võtta KarS regulatsioon ja kohaldamispraktika. Eelkõige käib see hädakaitse piiride ja nende ületamise kohta.³ Hädaseisundi kohta leitakse tsiviilõiguslikus kirjanduses, et karistusõiguslik hädaseisund on üldpõhimõte, tsiviilõiguslik aga selle erijuhtum.⁴ Kirjanduses on ka väidetud, et tsiviilõiguslik kaitsehädaseisund (BGB § 228) ei ole üldse karistusõigusliku hädaseisundi eriliik, vaid iseseisev õigustav asjaolu.⁵

¹ Lähemalt nt: J. Sootak. Karistusõiguse revisjon, lk 246-248.

² TsÜSK VII osa 9. ptk sissejuh komm 1.3.

³ TsÜSK § 140 komm 3.1, 3.3; VÕSK III § 1045 komm 3.10.3.

⁴ TsÜSK § 141 komm 3.1. Sama ka Saksa kirjanduses ja kohtupraktikas, lähemalt nt K. Kühl § 9 II.

⁵ Lähemalt: J. Sootak (koost). Karistusõigus, VII vnr 61.

Põhimõtteliselt saab karistusõiguslikku hädakaitset ja hädaseisundit eristada vastavatest tsiviilõiguslikest instituutidest kahel juhul:

- a) Tsiviilõiguslik hädaseisund on kohaldatav eelkõige asja, ehkki ka muude tsiviilõiguslike huvide kaitseks; nt Saksamaa BGB §-d 228 ja 904 näevad ette asja kaitseks defensiivse ja agressiivse hädaseisundi.⁶
- b) Karistusõiguslik hädakaitse või hädaseisund tuleb kohaldamisele juhul, kui on toime pandud KarS eriosa mõnele koosseisule vastav tegu.

Kuivõrd karistusõigusliku ja tsiviilõigusliku hädakaitse ja hädaseisundi vahel ei ole põhimõttelisi sisulisi erinevusi ja nende piiride ületamist kontrollitakse karistusõiguslike kriteeriumide alusel, siis on järgnevas analüüsis lähtutud vastavatest karistusõiguslikest instituutidest.

III. Karistusõiguslik hädakaitse ja hädaseisund: üldküsimumused

1. Lähtekoht: õigusvastatus (§ 27)

Arusaadavalt ei ole vajadust järgnevalt põhjalikult avada õigusvastasuse, hädakaitse ja hädaseisundi mõisteid, sest tegemist on traditsiooniliste ning kirjanduses põhjalikult käsitletud ja kohtupraktikas välja kujunenud instituutidega. Siiski on käesolev analüüsi seisukohalt oluline juhtida tähelepanu mõningatele küsimustele, mis aitavad järgnevat paremini mõista.

KarS § 27 sätestab, et õigusvastane on tegu, mis vastab seaduses sätestatud süüteokoosseisule ja mille õigusvastatus ei ole välistatud karistusseadustiku, muu seaduse, rahvusvahelise konventsiooni või rahvusvahelise tavaga. Õigusvastasust ei tuvastata n-õ positiivse, vaid negatiivse tunnusega. See tähendab, et pärast teo koosseisupärasuse jaatamist küsitakse, kas esineb õigusvastasust välistavaid asjaolusid. Eeldatakse, et koosseisupärane tegu on ka õigusvastane.⁷

Teatud asjaolud lükkavad selle eelduse kontrolli käigus ümber. Eespool tsiteeritud § 27 sõnastusest nähtub, et õigusvastasust välistavate asjaolude loetelu ei ole karistusseadustikus kinnine: need võivad tuleneda ka teistest seadustest, rahvusvahelistest konventsioonidest ja rahvusvahelisest tavast. Käesoleva analüüsi jaoks on kõige olulisem järeldus, et õigusvastasust välistavad asjaolud võivad paikneda ka väljaspool karistusseadustikku teistes seadustes. Siit tulenevalt oleme järgnevas analüüsis kaalunud ka küsimust, kas konkreetse teo õigustatuse lugemisel tuleks kõne alla muu, vastavas haruseaduses juba sisalduv asjaolu või hoopis selline, mis peaks sinna kuuluma *de lege ferenda*.

Lisaks, nagu nähtub allpool viidatud Riigikohtu kriminaalkolleegiumi praktikast, on olemas ka n-õ seadusüleised ehk tavaõigusest tulenevad õigusvastasust välistavad asjaolud – eelkõige õigushüve kandja nõusolek selle kahjustamiseks.

Õigusvastasuse lahendamisel ei tohi aga unustada, et teatud juhtudel on jõu kasutamine ette nähtud ja reguleeritud vastavas haruseaduses, mistõttu teo lugemine seaduslikuks või

⁶ Lähemalt: Wessels/Beulke § 8 vnr 293-296.

⁷ J. Sootak (koost). Karistusõigus, VII vnr 7.

ebaseaduslikuks on mitte õigusvastasuse, vaid juba deliktistruktuuri esimese, koosseisutasandi küsimus. Lähemalt V.3.1 ja VI.2.1.

2. Hädakaitse (§ 28)

Üks kohtupraktikas sagedamini ettetulevaid ja käesoleva analüüsi jaoks enim relevantne õigusvastasust välistav asjaolu on hädakaitse. KarS § 28 lg 1 kohaselt ei ole tegu õigusvastane, kui isik tõrjub vahetut või vahetult eesseisvat õigusvastast rünnet enda või teise isiku õigushüvedele, kahjustades ründaja õigushüvesid, ületamata seejuures hädakaitse piiri. Hädakaitse piiri ületab isik sama paragrahvi teise lõike kohaselt siis, kui ta kavatsetult või otsese tahtlusega teostab hädakaitset vahenditega, mis ilmselt ei vasta ründe ohtlikkusele, samuti kui ta ründajale kavatsetult või otsese tahtlusega ilmselt liigset kahju tekitab.

Kõne all olevast sättest tulenevad mitmed käesoleva analüüsi jaoks olulised ning allpool vajadusel pikemalt käsitletud järeldused. Esiteks tuleb hädakaitse kui õigusvastasust välistava asjaolu jaatamiseks tuvastada teise isiku rünne kaitsja või kolmanda isiku õigushüvele. Teiseks peab see rünne olema vahetu või vahetult eesseisev. Kolmandaks on hädakaitsega õigustatud üksnes ründajale, mitte kellelegi teisele kahju tekitamine.⁸ Ja neljandaks, ründe tõrjumisel ei tohi ületada hädakaitsepiiri, kusjuures hädakaitse piiri ületamise definitsioon tuleneb §-st 28 lg 2. Lisaks tuleb märkida, et võimalus vältida rünnet või pöörduda abi saamiseks teise isiku poole õigust hädakaitsele ei välista (§ 28 lg 3). Varjumiskohustuse puudumist hädakaitse regulatsioonis põhjendatakse õiguse tagamise printsiibiga: õigus ei pea ebaõiguse ees taanduma.⁹ Anglo-Ameerika õiguses rõhutakse siinjuures vastuhakule kui inimese olemusest tulenevale käitumisele: „ükski seadus ei tohiks kuulutada kriminaalseks tegevust, mis vastab mõistliku inimese käitumisele.“¹⁰ Ja veel, taganemise kohustus võiks anda hoopis vastupidise tulemise: kui rünnatav on sunnitud põgenema, võib ta selle käigus hoopis kahju saada.¹¹

3. Hädaseisund (§ 29)

Hädaseisund (§ 29) kujutab endast olukorda, kus tuleb valida kahe hüve vahel – ühte on võimalik päästa teise kahjustamise hinnaga. Tegemist on mahuka õigusinstituudiga, kus kollideeruvad erinevad huvid, motiivid ja väärtused ning mis on seetõttu kohati raskesti sisustatav ja teistes õigustavatest asjaoludest piiritletav. Hädaseisundit on nimetatud ka karistusõiguse mikrokosmoseks, kus sisalduvad paljud karistusõiguslikud nähtused.¹²

Hädakaitse ja hädaseisundil on palju ühiseid jooni. Siiski tuleb tähele panna ka hädaseisundi olulisi erinevusi hädakaitsest. Esiteks tekib hädakaitseisund ainult inimese õigusvastasest ründest, kuna hädaseisundi loob mistahes muu oht õigushüvele. Teiseks ei arvestata hädakaitse hindamisel hüvede ega ründe- ja kaitsetegevuse proportsionaalsust, hädaseisundi korral on tegu õigustatud, kui kaitstav huvi on kahjustatavast ilmselt olulisem. Kolmandaks tuleb silmas pidada, et kui hädakaitsevõimelised on üksnes individuaalhüved, siis hädaseisund õigustab ka kollektiivse hüve kaitset.

⁸ Seisukoht on vaieldav, kuid kuna käesoleva analüüsi jaoks puudub sellel tähendus, ei ole seda toetavaid ja ümberlukkavaid argumente siin pikemalt käsitletud.

⁹ K. Kühl § 7 vnr 10.

¹⁰ *State v. Abbott*, 174 A.2d, p 884.

¹¹ J. Dressler, lk 204.

¹² Lähemalt: J. Sootak (koost). *Karistusõigus*, VII vnr 212-213.

Käesoleva analüüsi seisukohast on oluline rõhutada veel ühte eripära. Hädakaitse on eriline õigusvastasust välistav asjaolu selles mõttes, et kui on juba tegemist õigusvastase ründega ning kaitsja tõrjub seda koosseisupärase teoga, tuleb küsimus alati ka hädakaitse raames lahendada. Hädaseisund tuleb aga kohaldamisele ainult sellistel juhtudel, kus puudub õiguslik eriregulatsioon või erimenetlus (nt tervishoiusüsteem, kohtueelne ja kohtulik menetlus jms).¹³ Eriregulatsioon võib olla kaheksagune. Esiteks selline, mis välistab üldse hädaseisundi kohaldamise, mistõttu isikul tuleb olukorda taluda (nt ei saa õigustada vanglast põgenemist viitega alusetule süüdimõistmisele või väga karmile karistusele). Teiseks võib aga haruseaduse eriregulatsioon olla üldise hädakaitsega küll kooskõlas, kuid seda oluliselt täpsustav. Sellisel juhul tulebki viimane kui erinorm kohaldamisele ning KarS §-s 29 sisalduv üldnorm on tarbetu. Vt ka IV.3, V.3.2 ja VI.2.2.

IV. Lasteasutused

1. Probleemi kirjeldus

Lasteasutuste (lasteaiad, koolid) töötajate jaoks on nende igapäevatoos väga aktuaalne küsimus füüsilise sekkumise lubatavusest ja sekkumise ulatusest – selles osas valitseb suur teadmatus ja ebakindlus. Näiteks võib tuua laste kakluse: PGS järgi on kool kohustatud tagama laste turvalisuse (§ 44), samasugune kohustus tuleneb lasteaias pedagoogidele KELS §-st 22 lg 2. Seega on meie hinnangul lasteasutuse töötaja kohustatud kaklusesse sekkuma (kaklejad lahutama). Samas kui selle sekkumise käigus tekib ühele lastest mingi kehavigastus (väljaväänatud käsi näiteks), kas siis peaks õpetaja suhtes kohalduma karistusseadustiku hädakaitse regulatsioon üldises korras?

Analoogseks näiteks võib tuua ka Tõstamaa kooli juhtumi, kus õpilased mõnitasid õpetajat (ehk oli vaimne rünne, mitte füüsiline) – õpetaja arvas, et ta ei või enda kaitseks füüsiliselt sekkuda (loomulikult oli võimalus ruumist lahkuda). Seda on väljendanud ka õpetajad üldiselt aruteludel – nad arvavad, et nad rikuksid seadust, kui nad enda või mõne teise lapse kaitseks füüsiliselt sekkuksid, kuid samas leiavad et eetilise aspektist on neil õigustus sekkuda.

2. Eespool kirjeldatud probleemist tulenev küsimus (Küsimus I.1 töövõtulepingu lisas)

Kas ülal kirjeldatud olukorrad (nt laste omavaheline kaklus koolis) on hõlmatud hädakaitse või hädaseisundiga ning lasteasutuse töötajatel oleks võimalik ka juba praegu (s.o sõltumata eelnevast lastekaitse seaduse eelnõust) sellistes olukordades füüsiliselt sekkuda?

3. Vastus küsimusele I.1

Isiku tegevus, mida saab käsitada ründena, peab olema õigusvastane. Õigusvastaseks tuleb lugeda rünnet, mis ei ole kaetud lubatavusklausliga. Seejuures ei ole tähtis, millisest

¹³ Lähemalt: K. Kühl § 8 vnr 8.

õigusharust lubav norm pärineb.¹⁴ Ründaja tegevus võib olla küll koosseisupärane, kuid õigustatud mõne õigusvastasust välistava asjaoluga.¹⁵

Üks selline asjaolu on karistusõiguse dogmaatika järgi nõusolek. Riigikohtu kriminaalkolleegium on nõusoleku kui õigusvastasust välistava asjaolu kohta kirjutanud järgmist: *”Karistusseadustikus sätestamata, nn seadusüleseks õigustavaks asjaoluks võib olla ka kannatanu nõusolek. Viimane on määratletav kui teadlik ja vabatahtlik koosseisupärase õigushüve kahjustamise lubamine. Kannatanu nõusolek on konkreetsetes situatsioonides õigustavaks asjaoluks vaid juhul, kui see on antud enne teo toimepanemist ja kehtib veel õigushüve rikkumise hetkel. Seega ei ole kannatanu nõusolekuna käsitatav lihtsalt õigushüve kahjustamise aktsepteerimine või vägivallateo kannatamine (vt Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 15. novembri 2001. a otsus nr 3-1-1-109-01, p 6.1). Nii ei ole näiteks teo passiivne talumine hirmust teo toimepanija ees vaadeldav nõusolekuna. Samas ei saa enesestmõistetavalt nõusoleku andmisele kehtestada vorminõuet - näiteks nõuda, et kannatanu peab oma nõusolekut teo toimepanemisega otsesõnu kinnitama -, vaid selle andmine võib aset leida ka konkludentselt. Et tegu toimub pärast nõusoleku andmist, võib paratamatult esineda olukordi, kus kannatanu andis nõusoleku teole, mis erines olulisel määral hiljem asetleidnust. Kui teo toimepanija saab aru, et ta teeb rohkem kui kannatanu nõusolekut andes eeldas, on toimepanija tegu õigusvastane.”*¹⁶

Riigikohtu kriminaalkolleegium on vastastikkuste kakluste kaasustes rõhutanud, et sellisel juhul vahetuvad kaitsja ja ründaja rollid kokkuleppel (s.o nõusolekul), mis välistab hädakaitseseisundi.¹⁷ Hädakaitseseisund tekib kakluse puhul vaid siis, kui üks osalejatest muutub võitlusvõimetuks või soovib kaklust lõpetada.¹⁸ Hädakaitsesituatsioon tekib ka siis, kui üks kaklejatest rikub kokkulepet: nt rusikavõitluses rikub üks pool kehtestatud reegleid sellega, et haarab noa ning proovib vastast sellega torgata. Sellisel juhul ründab noahaaraja vastast õigusvastaselt.¹⁹

Eelnevast nähtub, et nn vastastikkuste kakluste korral ei teki kakluses vabatahtlikult osalejatel hädakaitseseisundit, kuna kõigi osalejate tegevus on kaetud nõusoleku kui lubatavusklausliga. Seega puudub ka kolmandatel isikutel õigus hädakaitsesele viidates nende tegevusse sekkuda. Nagu eespool märgitud, on kolmandate isikute abistamine ründe korral iseenesest õigustatud. Kolmandale isikule, ükskõik, kas võhivõõrale, tuttavale või lähedasele abi osutamist nimetatakse karistusõiguses hädaabiks.²⁰ Samas kehtivad hädaabile samad piirangud, mis enda õigushüve kaitsmise korral. See tähendab, et hädaabist ei saa rääkida olukorras, kus puudub õigusvastane rünne. Ühtlasi tuleb rõhutada, et vastastikkuse kakluse korral puudub kaklejatel ka kaitsetahe: kui nad soovivad omavahel arveid klaarida ega taha, et keegi kolmas asjasse sekkuks, ei tohi neile ka oma abi peale suruda.²¹

Nõusoleku kui õigusvastasust välistava asjaolu kohaldamine ja sellega nii hädakaitse kui ka hädaabi välistamine on selge olukordades, kus kaklevad kaks või enam vaimselt tervet täiskasvanut, kes on võimalikele pealtvaatajatele oma soovi selgitanud ning palunud neil asjasse mitte sekkuda, kusjuures ühelgi pealtvaatajal ei ole ka õiguslikku kohustust seda teha.

¹⁴ RKKKo 25.03.2004 nr 3-1-1-17-04 p 10.3.

¹⁵ KarSK § 28 komm. 9.2.

¹⁶ RKKKo 22.09.2010, nr 3-1-1-60-10 p 17.2.

¹⁷ RKKKo 20.06.2008, nr 3-1-1-34-08 p 8.

¹⁸ Samas.

¹⁹ K. Kühl § 7 vnr 76.

²⁰ J. Sootak (koost). Karistusõigus, VII vnr 94 jj.

²¹ Samas vnr 95.

Käesoleva analüüsi lähtekaasus (n-õ vastastikune kaklus õpilaste vahel kooli territooriumil) hõlbib reeglist kõigi kolme tingimuse puhul.

Esiteks on õpilased (kuigi mitte kõik) reeglina alaealised. Siit tekib kohe küsimus, kas nad on oma õigushüve kahjustamise lubamise võimalised (st kas nende poolt antud nõusolek vastastikuseks kakluseks on teadlik ja vabatahtlik). Karistusõiguse teoorias ollakse seisukohal, et nõusolekuvõimelises tuleb tuvastada faktide alusel ja ükski seadus (ka nt TsÜS) siin määrav ei ole: ka laps võib olla lubamisvõimeline ja täiskasvanu lubamisvõimetu.²² Seega sõltub ka eespool kirjeldatud kaasuses õpetaja sekkumise õigus faktidest asjaoludest, st individuaalsete õpilaste vaimsetest võimetest, mis teeb sekkumise üle otsustamise õpetajate jaoks raskeks ja olukorra ebamääraseks. Seejuures on võimalik arutleda ka nii, et ehk ei ole muidu nõusolekuvõimelised õpilased õigustatud just kooli territooriumil kaklemiseks nõusolekut andma, kuna kaklemisega rikuvad nad eelduslikult kooli kodukorda. Kuid ka selline arutluskäik ei anna sekkuda soovivatele õpetajatele kindlustunnet juurde, kuivõrd nõusolek on karistusõiguses positiveerimata õigusvastasust välistav asjaolu, mis aga tähendab, et selle kehtivuse üle otsustab vastavalt oma teadmistele ja kättesaadavatele allikatele tagantjäre otsustaja (uurija, prokuratuur, kohus), kes aga ei pruugi sellise arutluskäiguga nõustuda (st praegu kehtiv õigus ja kohtupraktika õpetajatele sekkumiseks kindlustunnet ei anna).

Teiseks, isegi kui õpilasi lugeda reeglina nõusolekuvõimeliseks ja leida, et neil on kooli territooriumil õigus kakelda, kui nad ise selleks nõusoleku annavad, tekib küsimus, mida peab kõrvaltvaataja kakluseks. Riigikohtu kriminaalkolleegium on rõhutanud, et ka õigusvastase ründe tõrjumine võib väliselt jätta mulje vastastikusest löökide vahetamisest ehk tavamõistes kaklusest.²³ Seega pole sugugi kindel, et kaklusele peale sattunud õpetaja suudab adekvaatselt tajuda, kas tegemist on vastastikkuse kaklusega, ühe poole ründega teise poole suhtes või hoopiski olukorraga, kus vastastikune kaklus on lõppenud, sest üks pool soovib selle lõpetada või on muutunud võitlusvõimetuks. Õpetajatel, kel lasub vähemalt moraalne, kui mitte õiguslik kohustus koolis vägivalda tõkestada (viimast võiks argumenteerida põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse § 44 lg 1 pinnalt, sest kool, kes korra peab tagama, ei saa olla midagi muud, kui selle töötajad) lasuks sellistes situatsioonides justkui kohustus esmalt välja selgitada, millisega kolmest nimetatud olukorrast on tegu ja alles siis, kui on selgeks saanud, et esineb õigusvastane rünne, asjasse sekkuda.

Kolmandaks, reeglina ei ole pealtvaatajatel tõepoolest õigust vastastikkusesse kaklusesse sekkuda, sest pooled soovivad oma arved ise klaarida, ja nagu eespool märgitud, puudub neil kaitsetahe. Ometi tekib siinkohal selge vastuolu: ühelt poolt peaks kaklusele peale sattunud õpetajad asjasse mitte sekkuma, teiselt poolt peaksid nad aga koolis tagama korra, mida õpilased on kaklema asudes rikkunud. Selget lahendust õiguslik regulatsioon sellele dilemmale praegu ei paku.

Eelnevat kokku võttes on kirjeldatud kaasuse lahendus kehtiva õiguse valguses hädakaitset puudutavat regulatsiooni arvestades tõenäoliselt järgmine. **Kui tegemist on olukorraga, kus üks õpilane ründab teist ja teine ei soovi vastu kakelda, on õpetajatel õigus sekkuda üldise hädakaitseõiguse raames hädaabi vormis.** Sellisel juhul kehtivad hädaabi teostajale samasugused piirangud, nagu ennast ise kaitsvale isikule: ta võib teise kaitseks välja astuda, ületamata seejuures hädakaitsepiire. Hädakaitsepiiride ületamisel ei kontrollita proportsionaalsust, vaid vastavalt §-le 28 lg 2 leitakse vastus kahele küsimusele. Esiteks, kas

²² Näiteid: J. Sootak (koost). Karistusõigus, VII vnr 322.

²³ RKKKo 20.06.2008 nr 3-1-1-34-08 p 8.

kaitset teostati vahendiga, mis ilmselt ei vastanud ründe ohtlikkusele või tekitas ründajale ilmselt liiga suure kahju. Teiseks, kas kaitsepiiride ületamine toimus kavatselt või otsese tahtlusega.²⁴ Konkreetse kaasuses ei ole ründaja väljaväänatud käsi selline vigastus, mille puhul saaks jaatada hädakaitsepiiride ületamist. **Kui tegemist on olukorraga, kus õpilased on küll kakelnud, kuid üks soovib kaklust lõpetada või on muutunud võitlusvõimetuks, on õpetajatel samuti õigus hädaabi korras sekkuda.** Lahendus on sellisel juhul sama, mis eelmise variandi puhul. **Kui tegemist on õpilaste vastastikkuse kaklusega, ei saa kindlalt väita, et õpetajatel on õigus hädaabi korras sekkuda.** Õpetajate sekkumist õigustavad selles olukorras mitmed eespool käsitletud argumendid, kuid nendele on vastuargumente, mida samuti käsitleti eespool. Võib järeldada, et sellises olukorras valitseb õiguslik ebakindlus. Ka hädaseisundi regulatsiooni ei saaks sellises olukorras kohaldada, kuivõrd vastastikkuse nõusoleku tõttu puudub oht õigushüvele. Pealegi oleks ebaloogiline õigustada sekkumist vastastikkusesse kaklusesse hädaseisundiga, kui hädakaitse dogmaatika järgi on kolmandad isikud samal ajal kohustatud kaklejate tahet austama ja nende tegevusest eemale hoidma.

Eelnevat arvestades oleks soovitatav luua seadustesse (nt PGS, KELS, LaKS vms) eraldi alus, mis annaks õpetajatele õiguse sekkuda õpilaste tegevusse (ka füüsiliselt) olukorras, kus see on vajalik õpilaste füüsilise tervise kaitseks. Erinevalt hädakaitseisundist, aga sarnaselt hädaseisundile võiks siinjuures sisse tuua kohustuse sekkuda viisil, mis on arvestades olukorda proportsionaalne. Sellise aluse sisetoomine ei tähenda, et ära kaoks hädakaitseõigus. Hädakaitseõigus, sh hädaabiõigus on igäüheõigus ja eksisteerib situatsioonides, kus esineb õigusvastane rünne. Õigus sekkuda õpilaste enda ja teiste õpilaste tervise kaitseks koolis annaks aga õpetajatele täiendava õiguse sekkuda ka juhul, kui hädakaitseisituatsiooni ei ole, kuid esineb olukord, millesse on tarvis füüsiliselt sekkuda (nt vastastikkused kaklused juhul, kui jaatada õpilaste õigust ise otsustada, et nad soovivad kakelda, st kui leida, et sellistel juhtudel ei ole tegemist õigusvastase ründega).

Eespool nimetatud seadusest tulenev alus sekkuda õpilaste tegevusse õpilaste füüsilise tervise kaitseks ei pruugi siiski olla ainus sekkumise alus, mis oleks vaja seaduses sätestada. Sekkumise õigus kooli korra tagamiseks laiemalt oleks relevantne Tõstamaa kooli sarnaste juhtumite korral ehk vaimse vägivalla puhul. Riigikohtu kriminaalkolleegium on oma praktikas rõhutanud, et rünne peab olema küll õigusvastane, kuid ei pea olema koosseisupärane tegu.²⁵ Kriminaalkolleegium põhjendab oma seisukohta samas järgmiste argumentidega: *“Süüteo koosseisude kujundamisel on olulisel kohal hinnang ühe või teise käitumisviisi karistusõigusliku sanktsioneerimise üldisele proportsionaalsusele ja otstarbekusele, mistõttu ei ole võimalik välistada olukordi, kus üksikisiku jaoks talumatult intensiivne rünne õigushüvele ei ole kuriteona ega väärteona karistatav. Samas võib ka suhteliselt mõõdukas hädakaitsetegevus sellise ründe tõrjumiseks juba vastata süüteo koosseisule. Kõnealusel juhul ei saa riik nõuda, et isik ohverdaks oma kaitseõiguse üldistele kriminaalpoliitilistele kaalutlustele.”* Kõnealusel kaasuses jaatas kriminaalkolleegium hädakaitseisundi esinemist olukorras, kus A solvas B-d, mille peale B A-d enda kaitseks löi. Hädakaitseisundis oli Riigikohtu argumentatsiooni kohaselt solvatu.

Praktikas ei ole hädakaitseisundi tuvastamine sellistel juhtudel aga kuigi lihtne ja tekitab mitmeid küsimusi. Esiteks, milline peab olema solvang, mille puhul saab hädakaitseisundit jaatada. On selge, et ühiskonnaliikmed peavad tolereerima mitmeid halvastiütlemisi, sest vastasel juhul lõhestaks ühiskonda põhjendamatud vägivallapuhangud inimeste poolt, kes n-ö

²⁴ KarSK § 28 komm. 20.

²⁵ RKKKo 04.02.2005 nr 3-1-1-111-04 p 11.

kaitsevad oma head nime. Mingisuguse piirini peavad inimesed teiste solvanguid taluma, kui tahavad rahumeelselt koos eksisteerida. Teiseks, isegi kui solvang tingib hädakaitseisundi, siis tekib küsimus, kui kaua see seisund kestab. Karistusõiguse dogmaatikas kestab hädakaitseisund seni, kuni rünne on vahetu. Vahetu on rünne, mis seisab vahetult ees, leiab parasjagu aset või kestab veel.²⁶ Raske on kindlaks teha, kas juba väljaõeldud solvangule oleks järgnenud veel midagi (st oli tegemist vahetu ründega) või mitte (st rünne oli lõppenud).²⁷ Kolmandaks, kaitsetegevus peab olema sobiv. Sobiv on seejuures kaitsevahend, mis tõrjub ründe lõplikult, lõpetab selle täielikult ja otsekohe, ilma et kaitsja õigushüved ohtu jääksid või satuksid edaspidi ohtu ründesituatsiooni kui tervikut silmas pidades.²⁸ On probleemne, milline solvaja füüsiline mõjutamine vastab sobivuse kriteeriumile. Näiteks tema löömine võib küll olla efektiivne (tunneb valu ja jääb vait), aga ei pruugi seda ka mitte olla (saab löögist innustust ja räuskab veel hullemini). Sama on tema nügimise, näpistamise, juustest sikutamise jms. Seega ei pruugi solvaja n-õ vaigistamine tegudega, mis vastavad KarS § 121 koosseisule, olla õigustatud. Neljandaks võib solvamise puhul põhimõtteliselt rääkida ka nn bagatellideliktist (eriti, kui selle on korda saatnud silmanähtavalt alaealine täiskasvanud isiku suhtes), mille puhul on kaitse ründe vastu hoopiski võrreldes tavalise hädakaitseisundiga piiratud (nn sotsiaal-eetiline piirang). Sellisel juhul tuleb võimalusel taanduda või alustada kaitset defensiivselt ja alles seejärel minna üle aktiivsele hädakaitsele.²⁹ Praktiliselt tähendab see aga seda, et esimesel kahel astmel on kaitsja tegutsenud hädakaitsepiires, kolmandal aga neid ületades.³⁰ Klassiruumis õpetaja või kaasõpilaste solvamise kaasuste puhul oleks selline lahendus aga ebarahuldav: õpetaja ei saa klassist lahkuda (st puudub võimalus taanduda), tema passiivseks jäämine kahjustaks tema autoriteeti (st puudub võimalus defensiivseks kaitseks), mistõttu on ainus võimalus kaitsta ennast ja kaasõpilasi aktiivselt, mis karistusõiguse teoreetilisi seisukohti arvestades võiks kaasa tuua hädakaitsepiiride ületamise õpetaja poolt.

Eelnevast nähtub, et mis puutub solvamisse kui õigusvastasesse ründesse, on õpetajate õigus sekkuda kehtiva õiguse järgi vähemalt sama problemaatiline või veelgi problemaatilisem kui vastastikkuse kakluse korral. Iseenesest ei saa välistada, et olukorrad, kus õpetaja on ennast või teisi õpilasi solvajat mõõdukalt füüsiliselt mõjutades kaitsnud, lahenevad kohtupraktikas õpetajate kasuks, kuid tõsikindlalt seda väita ei saa. Seega valitseb selles valdkonnas teatav määramatus, mistõttu on arusaadav ka õpetajate seas levinud arvamus, et nemad ei tohi sõimava õpilaste käitumise distsiplineerimiseks midagi ette võtta.

Märkida tuleb sedagi, et hädakaitseisituatsioonides võib kaitstavaks hüveks olla mitte ainult isiku vaimne ja füüsiline tervis, aga ka nt tema vara. Nii võib olla õpetajal olla tarvis sekkuda õpilase tegevusse, kui viimane lõhub õpetaja, kooli või kaasõpilase vara. Siingi on õpetaja tegevus õigustatud vastavalt kas hädakaitsega (tema enda vara kaitse) või hädaabiga (teiste vara kaitse).³¹ Küll aga võib hüve vähesest väärtusest tulenevalt kõne alla tulla sotsiaal-eetiline piirang e nõutavuskriteerium, mida käsitleti eelnevalt solvamise kaasuste juures. See on aga õpetajate jaoks jällegi üks ebakindluse allikas.

²⁶ KarSK § 28 komm. 10.1.

²⁷ Kui ründe lõppemise korral kujutab kaitsja ekslikult ette, et rünne ei ole lõppenud, rakendatakse tema suhtes KarS §-s 31 lg 1 sätestatud, sest ta eksis õigusvastasust välistavas asjaolus.

²⁸ RKKKo 25.03.2004 nr 3-1-1-17-04 p 11.

²⁹ KarSK § 28 komm 26.

³⁰ J. Sootak (koost). Karistusõigus, VII vnr 175.

³¹ Seejuures on lubatud ka kooli vara kaitsmine, sest hädakaitsevõimelised on nii riigi kui ka eraõiguslike juriidiliste isikute fiskaalhuvid. J. Sootak (koost). Karistusõigus, VII vnr 92.

Õpetajatele õpilaste laiemalt korda rikkuvasse tegevusse sekkumiseks (mitte üksnes sellisesse tegevusse sekkumiseks, mis ohustab õpilaste tervist) eraldi volitusnormi sätestamise kasuks räägib ka järgmine asjaolu. Lisaks hädakaitseolukordadele, mida eespool on analüüsitud, ja millest osad on rohkem problemaatilised ja teised vähem, on olemas ka hädaseisundi olukorrad. Need on olukorrad, kus olemas on küll vahetu oht, kuid see ei tulene isiku õigusvastasest ründest. KarS § 29 sätestab, et tegu ei ole õigusvastane, kui isik paneb selle toime, et kõrvaldada vahetut või vahetult eesseisvat ohtu enda või teise isiku õigushüvedele, tema valitud vahend on ohu kõrvaldamiseks vajalik ning kaitstav huvi on kahjustatavast huvist ilmselt olulisem. Huvide kaalumisel arvestatakse eriti õigushüvede olulisust, õigushüve ähvardanud ohu suurust ning teo ohtlikkust. Näiteks mängivad õpilased vahetunnis koridoris hoogsalt ühe õpilase poolt kooli kaasa toodud palli ning on oht, et nad löövad selle palli aknasse, kahjustades nii kooli vara kui ka akna lähedal seisvate ja vestlevate õpilaste tervist. Hädaseisundile viidates on õpetajal õigus mäng peatada ja pall ära võtta. Selles kaasuses rikkus õpetaja palliomaniku omandiõigust kooli omandi ja teiste õpilaste tervise päästmiseks.³² Hädaseisundi teise näitena võib tuua olukorra, kus väga külmal talvapäeval on kaasõpilased ühe õpilase jope ära peitnud. Nähes, et õpilane hakkab siiski ilma jopeta koolimajast väljuma, et pärast tunde koju minna, on õpetajal õigus ta kinni pidada ning teda kinni hoida, kuni saabuvad vanemad uue jopega. Sellisel juhul on õpetajal õpilase kinnihoidmiseks õigus rakendada ka mõõdukat füüsilist jõudu (õpilase õigus vabalt liikuda vs oht õues surnuks külmuda).

Samas katab hädaseisund üksnes piiratud hulga olukordi – nagu öeldud, on vaja vahetut ohtu õigushüvele –, millest väljapoole jääb rida situatsioone, kus õpilased rikuvad korda, kuid ei põhjusta sellega vahetut ohtu õigushüvele. Näiteks on sellisteks olukordadeks üldine allumatus koolikorradele – koolitunnis mobiiltelefoniga mängimine, rääkimine, üksikute loopimine asjadega, mis ei tarvitse tekitada vigastusi jne. Ka sellistel juhtudel võib õpetajal olla vajadus sekkuda õpilaste füüsilisse puutumatusesse (loomulikult mitte tervisekahjustuse tekitamise hinnaga): nt võtta õpilaselt lubamatud asjad käest ära, haarata õpilaselt käsivarrest, et takistada asjade loopimist või haarata käsivarrest selleks, et juhtida õpilane klassist välja vastava isiku juurde, kes õpilasega tema käitumisest vestleb. Käesoleva analüüsi autorite hinnangutel ei leidu kehtivas karistusõiguses õpetaja tegevuse õigusvastasust välistavat asjaolu (muidugi eeldusel, et õpetaja on üldse täitnud mingi väärtus- või kuriteokoosseisu), kuivõrd tegemist ei ole ei hädakaitseisundi (puudub õigusvastane rünne õpilase poolt, kuivõrd iga allumatust ei tohiks kohe käsitada õigusvastase ründena) ega hädaseisundiga (puudub vahetu oht õigushüvele). Vestlused õpetajatega on käesoleva analüüsi autoritele andnud kinnitust, et õpetajad on sellistes olukordades äärmiselt ebakindlad (nt kardavad õpilastelt mobiiltelefonide äravõtmist ja tunni lõpuni enda kätte hoiulevõtmist) ning leiavad, et neil ei ole õigust tegutseda. **Vastava aluse lisamine seadusesse täidaks olemasoleva lünga, annaks võimaluse õpetajaid selles osas koolitada ja neile tõsikindlalt selgitada, et neil on koolikorra tagamiseks teatud ulatuses õigus õpilaste kehalisse puutumatusesse sekkuda.** Seejuures ei leia käesoleva analüüsi autorid, et kõiki probleeme tuleks lahendada füüsilise jõuga, kuid märgivad, et reaalses elus võib mõõdukas füüsiline kontakt (käest kinnivõtmine, asja äravõtmine jne) olla distsipliini tagamiseks vajalik. Isegi kui ka kehtiva õiguse valguses leitakse lõpuks (nt kohtumenetluse tulemusena), et õpetaja käitumine ei vastanud ühelegi kuriteo- või väärtuskoosseisule (nt puudus KarS § 121 objektiivne koosseis), vähendaks vastava aluse olemasolu nii põhjendamatuid kaebusi õpetajate tegevuse peale kui ka õpetajate hirmu sekkumise ees.

³² Iseasi, kas õpetaja käitumises on üldse võimalik tuvastada kuriteokoosseisu, mis tingiks hädaseisundi kontrolli vajaduse. Kui aga palli kättesaamiseks peab õpetaja rakendama füüsilist jõudu – nt haarama korraks õpilasel käest, millega põhjustab viimasele mõõdukat valu (kuid mitte tervisekahjustuse) – on olukord juba hoopis teine.

Analüüsi autorid rõhutavad siinjuures, et normitehniliselt tuleks selline alus sätestada haruseadustes, mitte koormata karistusseadustikku täiendava õigusvastasust välistava asjaoluga. See on kooskõlas ka KarS §-s 27 sätestatuga.

Analüüsi autoritele on edastatud info, et sotsiaalministeeriumi poolt välja töötatud lastekaitse seaduse eelnõusse on käesolevas versioonis plaanitud eraldi säte, mis lubab jõudu kasutada:

„§ 24 Lapse väärkohtlemise keeld

/.../

(3) Tegu ei ole lapse väärkohtlemisega käesoleva seaduse mõttes, kui lapse käitumine kujutab otsest ja vahetut ohtu lapse enda või teiste isikute elule või tervisele ning seda ohtu ei ole võimalik vältida, sealhulgas vestluse, veenmise või suulise rahustamise teel ja sellest tulenevalt tuleb last kasvataval isikul, lapsega töötaval isikul ja lastekaitsetöötajal lapse ohjeldamiseks kasutada füüsilist jõudu määral, mis ei tekita lapsele kehalisi, vaimseid ega emotsionaalseid kahjustusi ning riivab võimalikult vähe lapse õigusi ja vabadusi.

(4) Füüsilist jõudu tohib käesoleva seaduse mõttes kasutada vaid lapse liikumise või liigutuste piiramiseks, mis on proportsionaalne ja vähim vajalik teda ähvardava või temast lähtuva ohu tõrjumiseks. Füüsilist jõudu ei ole lubatud kasutada karistuse eesmärgil.“

4. Küsimus nr I.2 töövõtulepingu lisas: Kuidas suhestuvad viidatud lastekaitse seaduse eelnõu sätted Teie hinnangul karistusseadustiku hädakaitse ja hädaseisundi sätetega?

5. Küsimus nr I.3 töövõtulepingu lisas Kui ülal kirjeldatud olukorrad on hõlmatud hädakaitse/-seisundi regulatsiooniga, siis kas plaanitava lastekaitse seaduse regulatsiooniga saab kitsendada õpetaja või töötaja õigusi ohu tõrjumiseks vajaliku vahendi valikul? Kui hädakaitse ja hädaseisundi puhul võib ründe tõrjumiseks kasutada ka muid kui kõige vähem piiravamaid abinõusid, siis lastekaitse seaduse eelnõu näeb ette, et võib valida üksnes abinõu, mis on proportsionaalne ja vähim vajalik teda ähvardava või temast lähtuva ohu tõrjumiseks. Või tuleks lastekaitse seaduse kavandatavat regulatsiooni vaadata kui erandit, millega antakse lasteasutuse töötajatele täiendavad volitused teatud juhtudel laste ja töötajate turvalisuse huvides jõudu rakendada?

6. Vastused

Käesoleva analüüsi autorid, võttes arvesse vastust küsimusele I.1, esitatud küsimusi I.2 ja I.3 ning lugenud ka lastekaitse seaduse vastava eelnõu seletuskirja, näevad **plaanitava sättega seoses järgmisi probleeme:**

1) Lõike 3 sõnastuse puhul ilmneb oluline vastuolu karistusõiguse põhimõtetega. Nimelt jääb karistusõiguses hädakaitse seisundis kaitsja poolt toimepandud ründaja väärkohtlemine seaduse mõttes ikkagi koosseisupäraseks teoks. Karistusseadustikus on see eelkõige § 121 (kehaline väärkohtlemine). Lisaks on karistusseadustikus sätestatud rida muid vägivallategusid, sh ähvardamine (§ 120). Lastekaitse seaduse § 24 lugedes jääb mulje, et seal peetakse väärkohtlemise all silmas ka selliseid tegusid, mis karistusseadustiku järgi karistatavad ei ole (nt kehaline mõjutamine, mis ei ole hõlmatud § 121 koosseisuga). Kuivõrd seda õigustab isiku enda või kellegi teise kaitsmise vajadus, esineb õigusvastasust välistav

asjaolu, mistõttu koosseisupärane tegu ei ole õigusvastane. Seega ei vasta lausekonstruktsioon *“tegu ei ole väärkohtlemisega, kui lapse käitumine kujutab otseselt ja vahetult ohtu lapse enda või teiste isikute elule”* karistusõiguse dogmaatikale. Pigem tuleks sellises konteksti kasutada nt lausestust tegu (võib olla ka teokirjeldus) *ei ole õigusvastane või see tegu on õigustatud* vms.

2) Lõike 3 sõnastus on keeruline ning esmapilgul ei selgu, kellel on õigus lapse suhtes sellist jõudu rakendada: kas üksnes last kasvataval isikul, lapsega töötaval isikul ja lastekaitsetöötajal? Sellisel juhul oleks eelmist märkust arvestades korrektne sõnastada lause järgmisel viisil: *“Last kasvataval, lapsega töötaval isikul ja lastekaitsetöötajal on õigus rakendada füüsilist jõudu...”* või: *“Last kasvatava isiku, lapsega töötava isiku ja lastekaitsetöötaja poolt füüsilise jõu rakendamine ei ole õigusvastane...”*

3) Nimetatud säte lubab rakendada füüsilist jõudu, kaitsmaks last tema enda tegude eest. Enda kahjustamine on karistusõiguses reeglina koosseisupäratu ja õiguspärane tegu ja selle eest kedagi sunniviisiliselt kaitsta ei tohi. Enda kahjustamise takistamise õigus on seejuures garantidel – isikutel, kellel on seadusest või lepingust tulenevalt kohustus teist isikut (ka tema enda eest) kaitsta.³³ Kui on selge, millised isikud soovitakse lõikes 3 loetleda (vt eelmist kommentaari), tuleb kontrollida, kas neil kõigil on üldse lapse suhtes seadusest või lepingust tulenev garandiseisund.

4) Nimetatud säte lubab kasutada füüsilist jõudu teiste isikute elu ja tervise kaitseks määral, mis ei tekita lapsele kehalisi, vaimseid ega emotsionaalseid kahjustusi. See ei ole aga kooskõlas karistusõigusliku dogmaatikaga. Hädakaitseõigus on igapäevõigus, kusjuures hädakaitseõiguses on lubatud ründaja hüvede kahjustamine, arvestamata proportsionaalsuse põhimõtet. Vaid äärmuslikel juhtudel (sotsiaal-eetilised piirangud) on hädakaitseõigus piiratud. Lastega seotud kaasuste puhul võib selliste juhtudena mainida nt lapse rünnak väheväärtusliku hüve vastu (nt üritab varastada naabri aiast õunu) või nt väga noore lapse rünnak teise isiku vastu (st ta ei anna vanusest tulenevalt üldse aru, mida ta teeb; tema poolt toimepandav tegu ei ole tema vähese füüsilise jõu tõttu ohtlik jne). Muudel juhtudel ei saa eeldada, et laste õigusvastased rünnakud on niivõrd ohutud, et õigustavad sotsiaal-eetiliste piirangute kehtestamist hädakaitseõigusele. Ja kuigi väidetakse, et hädakaitse võiks olla perekonnas ja muus kaasluses piiratud,³⁴ ei tähenda seegi seda, et last ümbritsevad lähikondlased ja tema eest vastutavad isikud peavad kõiki tema tegusid taluma (st et neil ei ole aktiivse tegutsemise õigust). Eriti keeruline on hädakaitseõiguse planeeritavat niivõrd ulatuslikku piirangut õigustada arvestades, et laps on iga alla 18-aastane nooruk, seega ka praktiliselt täisjõus naiste- või meesterahvas. Seega ei ole kohane piirata kõigil juhtudel hädakaitseõigust lapse õigusvastaste rünnete eest selliste tegudega, mis lapsele kahjustusi ei tekita. Ka verevalum käel on tervisekahjustus, kuid selle tekitamine võib olla õigustatud, kui laps on tormanud kallale teisele lapsele ja vanem tahab teda eemale tirida. Märkimata ei saa jätta, et lõikes 3 kasutatud mõisted “emotsionaalsed ja vaimsed kahjustused” on niivõrd laialivalguvad, et võimaldavad küsida, kas lõige 3 annab üldse lapse tegevusse sekkumise õigustuse: võiks ju argumenteerida, et iga lapse otsustusvabaduse piiramine võib talle kaasa tuua hingelise valu.

5) Selgusetuks jääb, miks füüsilise jõu rakendamise piirang on sätestatud nii lõikes 3 (*“määral, mis ei tekita lapsele kehalisi, vaimseid ega emotsionaalseid kahjustusi ning riivab võimalikult vähe lapse õigusi ja vabadusi”*) kui ka lõikes 4 (*“tohib käesoleva seaduse mõttes*

³³ J. Sootak (koost). Karistusõigus, XI vnr 44.

³⁴ Samas, VII vnr 193.

kasutada vaid lapse liikumise või liigutuste piiramiseks, mis on proportsionaalne ja vähim vajalik teda ähvardava või temast lähtuva ohu tõrjumiseks). Kuidas need lõiked omavahel suhestuvad ja kui neid tuleb lugeda koostoimes (mida loogiliselt võttes ka teha tuleks), mis on nende põhimõtete erinevates lõigetes kajastamise põhjendus?

6) Nagu käesolevas analüüsis on eespool näidatud, on lisaks olukorrale, kus laps ohustab oma õigusvastase käitumisega teise isiku tervist, hulk olukordi, kus tema eest vastutaval isikul võib olla vaja tema tegevusse (sh füüsiliselt) sekkuda. Näiteks võib tuua olukorra, kus laps ohustab oma käitumisega teise isiku vara, kooli kontekstis aga ka sellised olukorrad, kus laps rikub koolikorda. Võimalik, et need olukorrad on §-st 24 teadlikult välja jäetud, kuid käesoleva analüüsi autorid leiavad, et selliste võimalikele lünkadele tuleks tähelepanu pöörata.

7) Konstruktsioon “*kui lapse käitumine kujutab otseselt ja vahetut ohtu lapse enda või teiste isikute elule või tervisele*” hõlmab lisaks lapse õigusvastastele rünnete ka olukordi, kus laps oma õiguspärase käitumisega ohustab teiste isikute elu ja tervist (nt mängib aias palli viisil, mis võib tekitada tervisekahjustusi teistele ümbritsevatele ja mängust mitteosavõtvatele lastele). Sellisel juhul on karistusõiguslikult tegemist hädaseisundiga, mille puhul on plaanitava sätte lõikes 4 nimetatud proportsionaalsuse arvestamine igati kohane. Seevastu lapse õigusvastaste rünnete puhul, mis annavad aluse hädakaitseks, ei pruugi selline nõue alati kohane olla (vt p 4 eespool). Lisaks tuleb märkida, et laps võib oma tegevusega ohustada lisaks isikute tervisele ka teiste isikute vara või ka muud õigushüve (nagu ka hädakaitse puhul). Jällegi tekib küsimus, kas need olukorrad on plaanitavast sättest teadlikult välja jäetud (vt eelmine punkt).

8) Lõikes 3 sätestatud nõue, et lapsest tulenev oht peab olema otsene ja vahetu, on põhimõtteliselt kooskõlas nii hädakaitse kui ka hädaseisundi institutsioonidega. Siiski tuleb rõhutada, et hädaseisundi vahetu oht hõlmab ka hädakaitse eelalasse jäävad ja vahetu ründega hõlmamata olukorrad³⁵, mida tuleks sätte konstrueerimisel vajadusel arvesse võtta.

7. Autoritele täiendavalt esitatud küsimused

Autistlikele noortele päevahoiuteenuse osutaja küsis klientide vanematelt (eestkostjatelt) kirjaliku nõusoleku, et vajadusel võiks kasutada Hollandist üle võetud ohjeldamisvõtet 1-2-3 (ohjeldamisvõtet propageerib MTÜ HENK). Teiseks näiteks on erikoolide töötajatele õpetatavad tehnikad agressiivse käitumise ohjeldamiseks, nt Verge meetod ja ka 1-2-3 meetod. Tõenäoliselt algab selliste meetmete rakendamine enne kui on ületatud hädakaitse piir (arvatavasti soovis küsimuse esitaja küsida, kas nende meetmete rakendamine algab enne, kui tekib hädakaitseisund või hädaseisund – autorite märkus). Või siis mitte? Sellega seoses tekib veel küsimus, kui pikalt kestab hädakaitse või hädaseisund? Kas nende tehnikate rakendamine võib kesta pikemalt kui hädakaitse? Kas sellisel juhul peaks volitus selliste meetmete rakendamiseks olema eraldi seaduses sätestatud?

Autoritel ei õnnestunud leida detailset eespool nimetatud ohjamismeetmete kirjeldust. Küll võib kättesaadavatest allikatest järeldada, et nende meetmete kasutaja täidab tõenäoliselt KarS §-de 136 ja võimalik, et ka 121 koosseisu. KarS § 121 tuleb kõne alla juhtudel, kui ohjaja tekitab ohjatatavale tervisekahjustuse või põhjustab muul viisil valu.³⁶ KarS § 136 koosseis on aga relevantne seetõttu, et isikut hoitakse kinni. Vabaduse võtmine tähendab tegu, millega

³⁵ J. Sootak (koost). Karistusõigus, VII vnr 235.

³⁶ J. Sootak. Isikuvastased süüteod, III vnr 8.

luuakse isiku liikumistakistus, nt isikut hoitakse kinni.³⁷ Autorid ei näe muud õigustust nimetatud ohjamisvõtete kasutamiseks, kui ohjatavast tulenev oht mingitele õigushüvedele (olgu see siis oht, mis tuleneb ohjavapoolsest õigusvastasest ründest (hädakaitseisund) või muu tema tegevusest tulenev oht (hädaseisund)). Mingid muud ohjatava teod ei peaks alust niivõrd ulatuslikku ohjatava isikuvabadusse sekkumist õigustada.

Karistusõiguslikult on nimetatud meetmete kasutamine õigustatud (esineb õigusvastasust välistav asjaolu, mis välistab ühtlasi ohjamismeetmete rakendaja vastutuse §-de 136 ja § 121 järgi) üksnes seni, kuni kestavad hädakaitseisund ja hädaseisund. Rünne on lõppenud, kui õigushüve ohustamisest on saanud tegelik kahju (nt keegi on saanud viga tema pihta visatud asjast) või kui rünne on ebaõnnestunud (nt põgeneb saagitu varas). Seejuures sõltub ründe vahetus ründekäitumisest. Võib ju juhtuda, et õigushüve on juba kahjustatud, aga ründaja ei soovi sellega piirduda, vaid plaanib edasi rünnata.³⁸ Kui asjaoludest tulenevalt on kaitsjal alust arvata, et rünne jätkub, on tal õigus ennast kaitsta.³⁹ Kui asjaolud viitavad sellele, et rünne on siiski lõppenud, tuleb enda kaitsmine, sh teise isiku kinnihoidmine, lõpetada, sest vastasel juhul vastutab „kaitsja“ üldkorras. Kui isik arvab ekslikult, et rünne veel kestab, kohaldatakse tema suhtes KarS § 31 lg 1, mille kohaselt tahtlik tegu ei ole õigusvastane, kui isik seda toime pannes kujutab endale ekslikult ette asjaolusid, mis välistaksid teo õigusvastasuse. Sellisel juhul vastutab isik seaduses sätestatud juhtudel ettevaatamatusest toimepandud süüteo eest.⁴⁰

Hädaseisundi puhul on olukord sama. Kui esineb vahetu oht, on selle tõrjumine KarS §-s 29 sätestatud reegleid järgides õiguspärane. Oht on vahetu, kui kahju tekkimine või suurenemine õigushüvele on peatselt saabumas, kui lähemal ajal ei võeta tarvitusele kaitsemeetmeid. Ohu ajaline vahetus tuvastatakse vähem rangete reeglite alusel kui hädakaitse puhul. Ka hädakaitse eelalasse kuuluvad olukorrad jäävad vahetu ohu alasse hädaseisundi mõttes.⁴¹ Kui oht on möödas, aga seda tõrjuv isik peab seda siiski ekslikult vahetuks, kohaldatakse samuti KarS §-s 31 lg 1 sätestatud.

V. Hoolekande ja tervishoiuasutused

1. Probleemi kirjeldus

Hädakaitse ja hädaseisundi küsimused tulevad kodus, hoolekandes (nii eri- kui ka üldhooldekodus) ja tervishoiuasutuses (nt õendusabihaiglas, psühhiaatriaiglas, aga ka tavalises keskaiglas ja kiirabi puhul) päevakorrale kõige sagedamini nt

- 1) vaimse alaarenguga (nt sügava vaimse alaarenguga),
- 2) vaimse alaarengu ja muu psüühikahäire (vaimuhaiguse) kombinatsiooniga,
- 3) vaimuhaigusega,
- 4) orgaanilise isiksushäirega,
- 5) dementse,
- 6) dementsuse ja muu psüühikahäire kombinatsiooniga,
- 7) ajutise vaimutegevuse rikkega (nt narkoosijärgselt),

³⁷ Samas, V vnr 8.

³⁸ K. Kühl § 7 vnr 48.

³⁹ RKKKo 20.06.2008 nr 3-1-1-34-08 p 9.

⁴⁰ Vastutus KarS §-de 121 ja 136 eest on küll välistatud, sest tegemist on tahtlike süütegudega.

⁴¹ J. Sootak (koost). Karistusõigus, VII vnr 235.

- 8) alkoholi- või narkojoobest tingitud deliiriumis või
- 9) deliiriumis inimese puhul.

SHS § 20² näeb ette, et erihooldekodus võib ööpäevaringset erihooldusteenust saava isiku suhtes kasutada eraldamist, kui:

- 1) on isikust tulenev otsene oht isiku enda või teise isiku elule, kehalisele puutumatussele või füüsilisele vabadusele,
- 2) isiku suusõnaline rahustamine või muude teenuse osutajale teadaolevate konkreetse isiku kohta arsti poolt märgitud meetmete kasutamine ei ole osutunud küllaldaseks ja
- 3) arst ei ole teenuse osutajale teadaolevalt eraldamise kasutamist konkreetse isiku suhtes välistanud.

Nimetatud asjaolude ilmnemisel ja enne eraldamist teavitab ööpäevaringse erihooldusteenuse osutaja kiirabiteenuse osutajat või politseid. Viivitamatu eraldamisvajaduse korral võib teenuse osutaja isiku enne teavitamist eraldada. Isiku võib eraldada teistest teenust saavatest isikutest kuni kiirabiteenuse osutaja või politsei saabumiseni, kuid mitte kauemaks kui kolmeks tunniks järjest. Eraldada võib nõuetele vastavasse eraldusruumi.

Psühhiaatria haiglas võib PsAS § 14 alusel kasutada järgnevat meetmeid:

- 1) isikul on raske psüühikahäire, mis piirab tema võimet oma käitumisest aru saada või seda juhtida;
- 2) haiglaravita jätmisel ohustab isik psüühikahäire tõttu iseenda või teiste elu, tervist või julgeolekut;
- 3) muu psühhiaatriline abi ei ole küllaldane ja

kui isiku psüühikahäire tõttu on otsene oht enesevigastuseks või vägivallaks teiste isikute suhtes ja muud vahendid ohu kõrvaldamiseks, sealhulgas vestlus, veenmine ja suuline rahustamine, ei ole osutunud küllaldaseks.

Täpsemalt on lubatud

- 1) füüsiline ohjeldamine – isiku kinnihoidmine füüsilise jõu abil eesmärgiga piirata isiku liikumist ja liigutuste ulatust;
- 2) ohjeldamine ravimite abil – isikule ravimite manustamine tema tahte vastaselt isiku rahutussümptomite leevendamiseks;
- 3) mehaaniline ohjeldamine – mehaaniliste vahendite, sealhulgas ohjeldamisrihmade kasutamine eesmärgiga piirata isiku liikumist ja liigutuste ulatust. Mehaanilist ohjeldamist võib rakendada jälgimisruumis. Mehaanilise ohjeldamise ajal peab olema tagatud, et ükski ohjeldatav ei ole teiste patsientide nägemisulatuses;
- 4) eraldusruumi paigutamine – isiku eraldusruumi paigutamine tema liikumise ja suhtlemise piiramiseks.

Ülejäänud hoolekandeesutuste ja tervishoiuasutuste puhul, aga ka kodus selliste meetmete rakendamine reguleeritud pole.

2. Küsimus V.1

Kuidas käsitleda neis kohtades toimuvat, kui nt vanemad ei lase oma sügava vaimupuudega täiskasvanud last, täiskasvanud lapsed ei lase oma dementset vanemat või üldhooldekodu (nt vanadekodu) või õendusabihaigla ei lase dementset isikut majast või oma toast välja, sest vastasel juhul ta läheb uitama või võib järelevalveta jäädes majas lõket teha või kellelegi kallale minna või end kuidagi ohustada.

3. Vastus küsimusele V.1

3.1. Hoolekande- või tervishoiuasutus

1) Hoolekande- või tervishoiuasutuses (edaspidi *hoolekandeesutuses*; on mõeldud kõiki p-s V.1 nimetatud asutusi, kui tekstis ei ole mõnda neist eraldi käsitletud) on liikumisvabaduse piiramine ette nähtud SHS §-s 20¹ ning ohjeldusmeetmena eraldusruumi paigutamine § 20² alusel. Materiaalse karistusõiguse seisukohalt on tegemist isikult vabaduse võtmisega KarS § 136 koosseisu tunnustel. Kuivõrd vabaduse võtmine toimub SHS sätestatud korras ja selle seaduse § 1 lg 2 alusel kohaldatakse seaduse rakendamisel haldusmenetluse seaduses (HMS) ettenähtud korda, siis on hoolekande- või tervishoiuasutuses liikumisvabaduse piiramine seaduslik. Järelikult puudub § 136 objektiivse koosseisu tunnus *seadusliku aluseta* ning koosseisu puudumise tõttu õigusvastasuse tasandile ei mindagi. Võrdluseks võib märkida, et ka ohjeldusmeetmete rakendamine vanglas toimub VangS §-de 69 jj alusel ning vanglaametniku käitumises puudub juba § 136 koosseis.

2) Nagu vanglas, nii võib ka hoolekandeesutuses lisaks vabaduse piiramise või võtmisele n-õ tehnilises mõttes (isiku sulgemine ruumi vms) kasutada tema suhtes ka jõudu, mis võib vastata KarS § 121 tunnustele (kehaline väärkohtlemine). Sellistel juhtudel tuleb kohaldamisele hädaseisund (§ 29), sest tunnus *ebaseaduslikkus* vms §-s 121 puudub. Iseasi, kas piirduda KarS nimetatud sätte kui üldnormiga või viidata õigusvastasuse välistamisel SHS §-des 20¹ või 20² sätestatud spetsiifilisele õigustavale asjaolule (eelistame viimast varianti). Võimalik hädaseisundi piiride ületamise küsimus tuleb küll aga lahendada KarS §-st 29 tulenevate kriteeriumide alusel.

3) Muutub isiku § 121 tunnuste alla paigutatav vastupanu aga ründeks teda ohjeldava isiku vastu, tuleb kohaldamisele hädakaitse (§ 28). Teatavasti on rünnataval hädakaitseõigus ka isiku vastu, kelle vaimne seisund vastab süüdimatusetele; seega ei ole hädakaitse seisukohalt oluline, millise p-s V.1.1-9 kirjeldatud isikuga on tegemist. Mõistagi tuleb arvestada kõiki hädakaitse üldnõudeid, sealhulgas nõutavuskriteeriumi ehk sotsiaaleetilisi piiranguid (p III.2 ja IV.6). Viimaste hulka kuulub mh ka bagatellrünne, nt kui raudnõudrameelne isik leiab, et toakaaslane või hooldaja on temalt varastanud mõne euro vms. Samas võib mittesüüline rünne, nt *delirium tremensi* all kannatava alkohooliku tegu olla äärmiselt agressiivne ja ohtlik. Sotsiaaleetiliste piirangute alla minevatel juhtudel tuleb reeglina siiski kaaluda kaitsetegevust nn kolme astme teooria järgi – kõigepealt üritada taanduda, abi kutsuda või rünnet muul viisil vältida, seejärel kasutada defensiivset (kaitsvat ehk tõrjuvat taktikat) ning alles nende võimaluste puudumisel või tagajärjetuks osutumisel kasutada hädakaitset täies mahus.⁴²

⁴² Kolme astme teooriast lähemalt: J. Sootak (koost). Karistusõigus, VII vnr 175.

3.2. Kodus või mujal väljaspool hoolekandeesutust

Kodus või väljaspool hoolekandeesutust viibiva potentsiaalselt ohtliku isiku osas tuleb temalt vabaduse võtmise hindamisel kõne alla kaks varianti.

- a) Analoogia KarS § 136 kohaldamisega hoolekandeesutuse korral, mis tähendaks väidet, et pereliige vm hooldav isik võtab samuti ohtlikult käituvalt isikult vabaduse seaduslikult ning tema tegevuses puudub nimetatud süüteo koosseis. Sama oleks hinnang ka politsei tegevusele, kes peab kinni lahti pääsenud ja tegutsema hakanud ohtliku isiku.
- b) Lahendada küsimus siiski õigusvastasuse tasemel, sest kodus või avalikus kohas tegutsev isik ei tea kinnipidamiseks vajalikku õiguslikku alust. Samal põhjusel on ilmselt välistatud ka viide SHS regulatsioonile kui haruseaduses sisalduvale õigustavale asjaolule. Nimetatud regulatsioon peab siiski silmas spetsiifilist olukorda – asutuse ruumiplaan, turvanõuded, personali kvalifikatsioon, meditsiiniliselt täpne teave tema vaimse tervise kohta jms. Järelikult tuleks niisugustel juhtudel lähtuda hädaseisundi regulatsioonist.

Jõu kasutamine KarS § 121 vormis tuleb lahendada analoogiliselt p-s 3.1.2 toodule.

Ka antud variandi korral tuleb teatud juhtudel arvesse hädakaitse. Seda tuleb analüüsida ülal p-s 3.1.3 toodud alustel, kuid selle erinevusega, et kolme astme teooria rakendamine nt politsei vm isiku (nt kiirabitöötaja) poolt oleks talle liigse õigusliku koorma asetamine. Kui hoolekandeesutuse töötajal on ohtliku isiku kohta piisavalt infot, et valida sobiv reageerimisvariant (kas on tegemist suitsiidikalduvusega isikuga või on tema tegevus suunatud võõrkahjustusele, isiku või asja vastu jne), siis kõrvaline isik võib küll aru saada käitumise ohtlikkusest, kuid ei tarvitse osata valida adekvaatset käitumisvarianti.

4. Küsimused V.2-4

2) Kuidas käsitleda juhtumeid, kui haiglas, kodus, üldhooldekodus või erihooldekodus seotakse inimene, kes tõmbab nt sondi välja või püüab haigeveodist lahkuda, voodi külge kinni (nt käed fikseeritakse)?

3) Kuidas käsitleda juhtumeid, kus rahutuks või agressiivseks muutunud inimest asub kiirabi, haigla, üldhooldekodu, erihooldekodu või keegi kodustest keemiliselt ohjeldama?

4) Kas need juhtumid mahuvad hädakaitse või hädaseisundi alla (eriti kui konkreetse inimese puhul on enesele või teistele ohtlikkus pidev nähtus) või peaks neid liikumiskiiranguid ja vabadusevõtte eraldi reguleerima? Kuidas neid juhtumeid, mis mahuvad hädakaitse ja hädaseisundi alla, eristada teistest juhtumitest (nt kui inimene ongi hooldekodus seetõttu, et ta oleks pidevalt kellegi järelevalve all ja teda lukustatakse oma tuppa, sest personali pole nii palju, et tal pidevalt silma peal hoida)?

5. Vastus küsimustele V.2-4

Küsimused käsitlevad ohjeldusmeetmete rakendamist vastavalt SHS §-dele 20¹ ja 20² ning PsAS §-le 14. Vastus on analoogiline ülal p-s 3.1 kirjeldatud süsteemiga.

Sama kehtib enesevigastamise ohu või enesetapukatse korral, ehkki siin langeb ära vajadus kontrollida koosseisu olemasolu, sest enesekahjustamine ei ole kehtiva karistusõiguse järgi karistatav ning küsimus tuleb lahendada õigusvastasuse tasemel. Vabatahtliku enesekahjustamise või enesetapu korral tuleb arvestada ohtliku isiku või patsiendi vaimse tervise seisundit. Karistusõiguses on üldtunnustatud, et enesekahjustamine, sellega nõustumine või enesetapmine on koosseisu või õigusvastasust välistav asjaolu üksnes siis, kui isikul on vaba tahtekujundus, tema otsus end kahjustada või tappa on tema vaba tahte väljendus.⁴³ Käesoleva analüüsiga hõlmatava kontingendi eripära arvestades on see praktiliselt välistatud ning nimetatud õigustava või koosseisu välistava asjaolu edasine analüüs tarbetu. Siiski tuleb arvestada, et hoolekandeesutuse personal on hooldatavate suhtes garantiseisundis ning nende sekkumine hooldatavate ennastkahjustavasse käitumisse kohustuslik.

Ohtliku isiku ohjeldamise õiguslikul hindamisel tuleb seega eelistatavalt lähtuda kas SHS või PsAS vastavast regulatsioonist kui haruseadusest; kui see ei kata täielikult käsitletavat juhtumit, lähtutakse hädaseisundi üldnormist (KarS § 29).

Kui isiku ohtlik käitumine kujutab endast võõrkahjustust (nt rünne KarS § 121 mõttes personali või kaaspatsiendi vastu, samuti asja kahjustamine § 203 või 218), tuleb kohaldamisele hädakaitse (§ 28) regulatsioon.

VI. Kokkuvõtlik kontrollskeem

Käesolevas analüüsis käsitletud probleemide lahendamine ja nende õiguslik hinnang võiks kokkuvõtlikult läbida järgmised etapid.

1. Hädakaitse (§ 28)

1.1. Reeglina koosseisupärane tegu (nt §-d 113, 118, 121, 203 vm), ehkki põhimõtteliselt ei ole välistatud kaitsetegevus ka ründe vastu, mis ühtegi KarS koosseisu ei täida.

1.2. Igal juhul vajalik õigusvastane rünne, st inimese tegu, mis ei ole õiguskorras lubatud ja mis ohustab või kahjustab õigushüve. Rünne peab olema küll õigusvastane, kuid mitte süüline (lapsealine, vaimuhaige, nõrgamõistuslik vm isik)

1.3. Kaitsetegevus

1) Üldnõuded vastavalt hädakaitse kontrollskeemile, sh nõutavuskriteerium ehk sotsiaaleetilised piirangud. Õpilaste puhul arvestada täiendavalt hädaabi nõudeid; küsitav on nõusolek kui vastastikuse kakluse korral hädakaitset välistav asjaolu. Nõusolek välistab teo õigusvastasuse ainult individuaalhüve korral, kord koolis on kollektiivhüve ning selle rikkumiseks ei ole ükski õpilane volitatud andma nõusolekut.⁴⁴

⁴³ Lähemalt enesetapmisest: J. Sootak. Isikuvastased süüteod, II.4.3, nõusolekust: J. Sootak (koost). Karistusõigus, VII.14.

⁴⁴ Nagu eespool märgitud, hädakaitset kollektiivhüvede kaitsmiseks siiski rakendada ei saa.

- 2) Täiendavad piirangud vastavalt haruseadusele (nt PPVS, SHS, PsAS jm). Kui selliseid piiranguid ei ole, tuleb kaaluda nende kehtestamist. Leiame siiski, et erilist vajadust sellise regulatsiooni järele ei ole, sest sotsiaaleetilised piirangud (koos kolme astme teooriaga) peaksid andma kaitsjale ühelt poolt piisavad vahendid ründe tõhusaks tõrjeks, teiselt poolt tagaksid ka ründaja võimalikult säästva ja tema eripära arvestava kohtlemise. PGS puhul võiks siiski kaaluda erisätet, mis annab kooli töötajale õiguse alati sekkuda. Erisätet ei ole kindlasti vaja õpetaja enda kaitseks, see õigus kuulub alati igähele ja sotsiaaleetilistest piirangutest piisab.

2. Hädaseisund (§ 29)

- 2.1. Kõigepealt kontrollida koosseisu olemasolu (nt § 136 tunnus *seaduslik alus*). On personali tegevus seaduslik, võib olla välistatud juba koosseis ning õigusvastasuse kontrollimisele ei olegi vaja asuda. Hinnang personali tegevusele kui karistusõiguslikult seaduslikule ei välista aga teatud juhtudel hinnangu andmist kutse-eeetika seisukohalt; ka võib personali tegu hinnata haldusmenetluse käigus (vrd ulatuslik kohtupraktika haldusasjades vangistusõiguses).
- 2.2. Vastab tegu siiski koosseisule (nt kehaline väärkohtlemine § 121, aga teatud juhtudel ka vabaduse võtmine § 136 mõttes (viimasel juhul nt pereliikme vm isiku poolt, kellel vastav õigus otseselt seadusest ei tulene), kontrollitakse õigusvastasust § 27 alusel. Käesolevas analüüsis toodud regulatsioonid SHS-s ja PsAS-s on meie arvates piisavad, et rääkida haruseaduses sisalduvast. Seega:
 - 1) Kontrollida personali tegevust vastavalt haruseadusele ja positiivse vastuse korral nentida teo õiguspärasust SHS vm sätte alusel kooskõlas KarS §-ga 27. Viide hädaseisundile kui üldnormile ei ole vajalik.
 - 2) Kui haruseaduses eriregulatsioon puudub, tuleb kehtiva õiguse järgi lahendada küsimus hädaseisundi kui üldnormi järgi. *De lege ferenda* kaaluda vastava eriregulatsiooni kehtestamist, milleks on omakorda kaks võimalust. Esiteks püüda lülitada selline regulatsioon igasse seadusesse, kus vastavad probleemid võivad tekkida (nt PGS). Teine variant oleks piirduda mõne üldisema seadusega (st ka juba olemasolevaga), mis hõlmaksid kõiki tüüpilisi juhtumeid. Nii on nt SHS §-s 10 loetletud praktiliselt kõik olulisemad sotsiaalteenused (p-d 1⁶, 5 ja 6). Neist välja jäävad variandid jätta KarS § 29 hooleks.

Õigusaktid
(terviktekstid 1.01.2015 a seisuga)

ATSS – Asendustäitmise ja sunniraha seadus (RT I 2014, 29)
HMS – Haldusmenetluse seadus (RT 2011, 8)
KarS – Karistusseadustik (RT I 2014, 5)
KELS – Koolieelse lasteasutuse seadus – RT I 2014, 11)
LaKS – Eesti Vabariigi lastekaitse seadus (RT I 2013, 12)
PGS – Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus (RT I 2014, 3)
PPVS – Politsei ja piirivalve seadus (RT I 2014, 32)
PsAS – Psühhiaatrilise abi seadus (RT I 2012, 6)
SHS – Sotsiaalhoolekande seadus (RT I 2014, 44)
TsÜS – Tsiviilseadustiku üldosa seadus (RT I 2014, 103)
TTKS – Tervishoiuteenuste korraldamise seadus (RT I 2014, 6)
VÕS – Võlaõigusseadus (RT I 2014, 13)

Kirjandus

J. Dressler. Understanding Criminal Law. 2nd Ed. New York, San Francisco: Matthew Bender & Co 1995
K. Kühl. Karistusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura 2002
J. Sootak (koost). Karistusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura 2010
J. Sootak. Isikuvastased süüteod. 5. vlj. Tallinn: Juura 2014.
TsÜSK – Tsiviilseadustiku üldosa seadus. Komm vlj. Koost P. Varul jt. Tallinn: Juura 2010.
VÕSK III – Võlaõigusseadus III. Komm vlj. Koost P. Varul jt. Tallinn: Juura 2009.
J. Wessels, W. Beulke. Strafrecht. Allgemeiner Teil. 38. Aufl. Heidelberg: Müller 2008.

Täiendus

õiguslikule analüüsile karistusõigusliku hädakaitse ja hädaseisundi rollist põhiõiguste piiramise alusena lasteasutustes ning hoolekande- ja tervishoiuasutustes

Alljärgnevalt küsimused koos vastustega.

- 1) Kas saime õigesti aru, et sisuliselt tuleb täna kõik haiglas (v.a psühhiaatriaiglas), koduhoolduses või üldhooldekodus olevad juhtumid lahendada tavalise hädakaitse ja hädaseisundi regulatsiooni (skeemi) kaudu?

Jah, kui haruseaduses vastav eriregulatsioon puudub, tuleb küsimus lahendada üldistel karistusõiguslikel alustel, eelkõige tõepoolest hädakaitse ja hädaseisundi skeemi järgi. Iseasi on vajadus haruseaduse eriregulatsioon luua. Nõusoleku kohta vt vastus küsimusele 3.

- 2) Kas saime õigesti aru, et erinormistiku loomist te vajalikuks ei pea?

Eriregulatsioonist hädakaitse küsimuses on juttu analüüsi osas, kus räägitakse olukorrast koolis (IV lk 9); seal ei välistata võimalust erinormi järele, mis annaks õpetajale aluse füüsiliselt sekkuda (sama ka kokkuvõttes VI.1.3.2 lk 20). Erinormi üldise hädakaitse kõrvale peame siiski pigem erandiks. Sama ka hädaseisundi kohta haiglas vm: V.3.2.b ja kokkuvõtte VI.2.2.2 lk 20.

- 3) Kas ja millist rolli mängib tervishoiuteenuse osutamisel VÕS alusel antud nõusolek, st kas VÕS nõusolek (nõusoleku regulatsioon §-des 766 ja 767) legitimeerib ka kõik isikuvabaduse võtmised, mis üldtunnustatud arstiteaduse reeglite järgi peaks kuuluma tervishoiuteenuse osutamise hulka (nt isiku voodi külge sidumine kanüüli paigaldamiseks ja tilguti hoidmiseks selleks, et dementne ei tõmbaks sondi endalt välja; lamava haige voodile võre paigutamise, et ta voodilt maha ei keeraks; rahustavate süstide tegemine, kui patsient muutub vaimutegevuse häire tõttu rahutuks (hõigub jne))? Just õendusabis on olnud juhuseid, kus selline „kinni sidumine“ kestab pikemaajaliselt ning ei toimu üksnes konkreetse protseduuri tegemise ajal.

Kohaldamisele tuleb eelkõige VÕS § 767 : tervishoiuteenuse osutamine otsustusvõimetule patsiendile.

(1) Kui patsient on teadvuseta või ei ole muul põhjusel võimeline tahet avaldama (otsusevõimetu patsient) ning tal ei ole seaduslikku esindajat või seaduslikku esindajat ei ole võimalik kätte saada, on tervishoiuteenuse osutamine lubatud ka patsiendi nõusolekuta, kui see on patsiendi huvides ja vastab tema poolt varem avaldatud või tema eeldatavale tahtele ja tervishoiuteenuse viivitamatu osutamata jätmise oleks ohtlik patsiendi elule või kahjustaks oluliselt patsiendi tervist. Patsiendi varem avaldatud või eeldatav tahe tuleb vastavalt võimalustele selgitada välja patsiendi omaste kaudu. Patsiendi omakseid tuleb teavitada patsiendi tervise seisundist, tervishoiuteenuse osutamisest ja sellega kaasnevatest ohtudest, kui see on asjaolude kohaselt võimalik.

(2) Omasteks käesoleva peatüki tähenduses loetakse patsiendi abikaasat, vanemaid, lapsi, õdesid ja vendi. Omasteks võib lugeda ka muid patsiendile lähedasi isikuid, kui see tuleneb patsiendi elukorraldusest.

Siin tuleks kõne alla järgmine skeem.

- a) Juba patsiendi vastuvõtmisel tuleks selgitada tema esindajale võimalust, et kõne alla võib tulla ka jõu kasutamine, seega nt teod (vaevalt on võimalik nende ammendav loetelu), mis on nimetatud ülaltoodud küsimuses 3. Dokument peaks olema koostatud kirjalikult. Võimalik, et esindaja ei ole selliste tingimustega nõus, sellisel juhul tuleb kõne alla esindaja õigus loobuda esindatava ravist, või kui patsient on ohtlik, kohaldada sundkorras ravile paigutamist st tahtevastast ravi. Soovitav oleks näha ette ja sõlmida mingisugunegi kokkulepe juhtudeks, millal esindajat või omast ei ole võimalik kätte saada (lähemalt järgmised punktid b ja c).
- b) Kui sellist nõusolekut või kokkulepet ei ole vormistatud, tuleb kõne alla akuutne olukord, mida ülaltoodud norm ilmselt ka eelkõige silmas peab. Tegemist on hädaseisundi erijuhtumiga, mida saaks ka vahetult kohaldada. Tunnistan, et ei saa päris hästi aru erinevusest esindaja ja omakse vahel, ilmselt tuleb ravile paigutamine otsustada esindaja vahendusel, akuutne ravivahend aga omakse kaudu. Teoreetiliselt on võimalik, et vajaliku meetme kohaldamine väljub § 767 raamest, siis tuleb kohaldamisel KarS § 29 kui üldnorm. Hädakaitse ilmselt § 767 alla ei lähe, ka siis tuleb rakendamisele KarS § 28.
- c) Karistusõiguses on üldiselt omaks võetud, et hädaseisund kohaldub erinevatele õigushüvekandjatele; kuulub ohuallikas ja ohustatav hüve samale inimesele, st isik ohustab iseennast, tuleb kohaldamisele nõusoleku instituut (vt ka analüüsi lk 19 joonealune viide 43). Sisuliselt tulevad kõne alla *eeldatava loa* tingimused, kui esindajalt ei ole võimalik nõusolekut saada. Sisuline erinevus hädaseisundi ja eeldatava loa vahel ei ole kuigi oluline, sest hüvesid tuleb niikuinii kaaluda. Erinevus on aga selles, et eeldatav luba peab silmas mitte lihtsalt hüvede ja huvide objektiivset kaalukust, vaid sekkumise adressaadi eeldatavat soovi. Et meid huvitavatel juhtudel (vaimuhaige, dementne vms patsient) ei ole sellise isiku huvi subjektiivsest küljest üldse võimalik tuvastada, siis tuleb küsimus lahendada vastavalt esindaja või omakse arusaamale esindatava huvist. Õiguskord ei saa aga tunnustada esindaja või omakse ükskõiksust või koguni soovi patsiendi mistahes kahju (ka surma) suhtes, mistõttu sellises olukorras peab ravi- või hooldusasutuse personal ikkagi lähtuma hüve ja huvi kaalukusest objektiivselt. Seega oleme ringiga tagasi jõudnud hädaseisundi tingimuste juurde.
- 4) Kas saime õigesti aru, et keemilise ohjeldamise ja füüsilise/mehhaanilise ohjeldamise vahel ei ole hädakaitse ja hädaseisundi üldregulatsiooni vaadates põhimõttelisi erisusi?

Tõepoolest ei ole. Karistusõigus seab küll ründe ja kaitsetegevusele hädakaitse korral ning ohule ja kaitsetegevusele hädaseisundi korral kindlad õigusliku piirid ja tingimused, kuid ei kirjuta ette, millist laadi peab vastav tegevus füüsilises, mehhaanilises vms mõttes olema.

J. Sootak
16.01.2015